

OSMANLI ARAŞTIRMALARI XVII

NeŒir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŒENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES XVII

İstanbul - 1997

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına **İsmail ÖZDOĞAN**
Tel: (0.212) 518 26 09 Fax: (0.212) 518 26 63
Yazı İşleri Sorumlusu: **Nejat GÖYÜNÇ**
Tel: (0.216) 333 91 16
Dizgi: **Girişim Dizgi**
Tel: (0.212) 513 28 29
Basıldığı Yer: **FATİH OFSET**
Tel: (0.212) 501 28 23 - 612 86 71
Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46 Beyazıt - İST.

e-mail:enderun@orion.net.tr

IRMGARD FARAH, *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im osmanischen Reich von 1908-1918. Unter Besonderer Berücksichtigung des "Osmanischen Lloyd"*. Beirut Texte und Studien. Band 50. Beirut 1993. 347 S.

1908-1918 yılları arasında yayımlanmış bulunan "*Osmanişer Loyd*" gazetesinin ışığı altında, bu tarihlerdeki Alman basın politikası ve propaganda etkinliklerini ele alan bu değerli çalışma, Hamburg Üniversitesi'nde Prof. Dr. K. D. Grothusen danışmanlığında sürdürülen ve 1988'de kabul edilen doktora tezinin cüz'î tadilat ile yayınlanmış şeklidir. Eser, *Giriş* dahil olmak üzere sekiz *Bölüm* üzerine tertib edilmiş olup, Almanca, İngilizce ve Türkçe kısa birer *Özet* içermektedir.

Çalışmanın girişi, konunun takdimi gayesini taşımakta ve büyük devletlerin Osmanlı topraklarına karşı takib ettiği politikaları ve emellerine kısa ve özlü olarak değinmektedir. Burada, konu ile ilgili olarak kullanılan ve gösterilen literatür, yalnızca çalışmada yeni araştırmalarının takib edilmiş olduğunu gözler önüne sermemekte aynı zamanda değinilen konuların son bilgi birikiminin değerlendirilmesi ve ihbâr edilmesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır. Alman imparatorluğunun kurulmasıyla (1871), büyük devletlerin Osmanlı siyâsî, ekonomik ve kültürel coğrafyası üzerindeki emel ve siyasetlerine yeni ve güçlü bir unsur katılmıştır. Gecikmiş bir iştahın dünya çapındaki bir "*han-ı yağma*"ya iştirak için gösterdiği tehalük ve asabiyyetin ve bunun biraz da acemî telâşından gelen söylem ve davranış ifrâdının politika sahnesinde dramatik bir tiyatral bir abartıyla sergilenmesinin; ama özellikle Şark milletlerinin sömürülme ve sömürge haline getirilmesindeki incelik ve işi nezaketiyle ve usûlüyle yapma ustalığını, bu işi dünya çapında uzun zamanlardır başarı ile sürdürmekte olan ve minareyi kılıfına sokmada mâhir İngiliz ve Fransız üstâdlarından henüz iyi öğrenememiş ve kavrayamamış olan acûllüğün, eski ve yeni tarz sömürgecilikleri ile büyük devletler arasındaki zıddiyetin kanlı hesaplaşmalarını tacil ettiği ve Avrupa ile birlikte Osmanlı coğrafyasını da kana boğduğu ve nihayet parçalanma ile tasfiyeyi getirdiği ve bu gelişmedeki vebalin ise yalnızca bu yeni unsurda aranmaması icab ettiği artık tartışılmamaktadır. Bütün bu büyük tarihî gelişmeyi kısa tutulması icab eden bir *Giriş*'de anahatları ile verebilmenin, her zaman başarı ile yapılabilen bir iş olamadığı bilinmektedir ve okuyucuyu konuya hazırlamak işini yazarın büyük bir ustalıkla yerine getirdiği görülmektedir. Giriş bölümü, metod, kaynaklar, çalışmanın terkibi ve mevcut literatürün durumu, transkripsiyon ve bazı tarih kavramları ile ilgili meselelere açıklık getirmek doğrultusundaki kısımlarla itmam edilmiştir. (s. 11-40).

Osmanlı devletinde 1908'den önceki basın tarihi, gazetelerin doğuşu ve yabancı dillerde yayım yapan gazetelerin önemi ve Fransız dilinin yaygınlığının etkinliği ve

OSMANLI ARAŞTIRMALARI, XVII.

1908-1918 arasında İstanbul'daki basın organları, konubaşlıklarını içeren ikinci bölüm (s. 41-57), konunun tarihsel olgusuna toplu bir değerlendirme getirmektedir. Osmanlı imparatorluğu'nda basın tarihinin, 1795'de Fransız elçiliğinde yayımlanan "*Bulletin de nouvelles*" ile başladığı belirtilmekte, "*en eski Osmanlı gazetesi*" olarak 1831'de İstanbul'da neşredilen "*Takvim-i Vekayi*" gösterilmektedir. Yabancı dildeki gazetelerin bazı istisnalar dışında Fransızca yayım yapmalarına karşılık (mesela, Berkes'de belirtilen ve 1821'de yayımda bulunan *Salpinx Hellenikon* adlı Rumca gazeteye değinilmemektedir. Bkz. *Çağdaşlaşma*, s. 197), Türkçe olarak çıkan *en eski* gazete olarak, 1828'de Mısır'da yayım hayatına başlayan *Vak'a-i Mısıriyye*'nin gösterilmesinin daha isabetli olduğu kanaatindeyiz. XIX. yüzyıl Osmanlı eğitim ve kültür hayatında Fransızca'nın hakim bir rol oynadığı, diplomasi yanında, yabancı gazete dilinin de ağırlıklı olarak Fransızca olduğu gerçeği, basın yoluyla aydın kamu oyunu etkilemek isteyen devletleri de bu dili bir araç olarak kullanmaya mecbur etmekteydi ki, bu husus Almanya ve Avusturya-Macaristan tarafından çıkartılan gazetelerin de en azından iki dilli olmasını kaçınılmaz kılmıştır. 1914'de çok sayıdaki yabancı okullarda 90 bini aşkın öğrenciden ancak üçbin kadarının Almanca eğitim görmekte olmaları, Fransızcanın eğitim ve kültür alanındaki üstünlüğünü vurgulaması bakımından dikkat çekicidir. Osmanlı ordusunda hizmet veren Alman askerî heyetlerinin ve Bağdad Demiryolu şirketinde çalışanların bile yine bu dili kullanma zorunluluğunda olmaları bu anlamda şaşırtıcı gelmemektedir. 1908'de çıkmaya başlayacak olan *Osmanişer Loyd*'un da Almanca yanında Fransızca kısmının bulunması şüphesiz bu zaruretten kaynaklanmaktaydı.

İkinci meşrutiyetin ilanı basın hayatına da büyük canlılık getiren bir olay olmuştur. Gazetelere basıma geçmelerinden önce tatbik edilmekte olan sansürün bu anlamda ortadan kaldırılması ve sürgünden dönen pekçok gazeteci ve yazarların canlılık kattıkları ve sayıları bir hamlede mantar gibi biten basın organlarının faaliyetleri, siyasî ortamın da son derece hareketlenmesine yol açmıştır. 1911'de Başkentte dokuz Türkçe olmak üzere 30 gazete çıkmakta, Vilayetlerde ise 1913'de 161 Türkçe yanında 118 Arapça gazete — çoğu kısa zamanda batıp, yerlerini yenilerinin aldıkları ve uzun zaman devamlılık hali arz etmeyen bir saman alevi yaşamı sergilemiş olsalar bile — yayım hayatını sürdürmekteydi. Meşrutiyet ile beraber, Abdülhamid idaresi yanında dış politikada, bu rejimin destekleyicisi görüntüsü içinde olan Alman siyasetine karşı da sert tenkidlerin yapıldığı bir basın ortamı kendini göstermiş ve özellikle Alman aleytari basın, İstanbul'da çıkmakta olan ve yeni rejimin boşalttığı alanı doldurmak isteyen İngiliz ve Fransız gazeteleri ve bu devletlerin resmi mahfillerince maddi ve manevi her türlü vasıtalarla desteklenmiştir. Abdülhamid idaresine yakınlığı ve sansür uygulamasından istifade ile, aleyhinde herhangi ciddi bir yayıma fırsat vermeyen ve dolayısıyla da menfaatlarını temsilen müstakil bir gazete çıkartılmasına ihtiyaç duymayan Almanya, gazetelerin kolayca satın alındıkları ve kalemlerin rahatlıkla kiralandığı bir basın ahlakının uzun zamanlardır yerleşmiş mevcudiyetine rağmen, değişen şartlar karşısında muarızlarının yerli ve yabancı gazeteler vasıtasıyla sürdürdükleri hücumlarını karşılayabilmek ve taraftar oluşturabilmek amacıyla İstanbul'da Almanca yayımlanacak bir gazetenin çıkartılmasını uygun görecektir.

Gazetenin masraflarının Osmanlı Devleti ile iş yapmakta olan büyük şirketler (Krupp, Loewe gibi silah fabrikaları, Ticaret Şirketler Birliği) ve Alman Bankası başta olmak üzere bazı bankalar tarafından karşılanması anlamlı olduğu gibi, Alman

Hariciyesinin de günlük haber akışını sağlamayı üstlenmesi, sanayi ve hariciye kanallarının işbirliğini gözler önüne sermekte olup, bu şekildeki bir yapılanmanın aynı şekilde, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren sair yabancı devlet gazeteleri için de söz konusu olduğu açıktır. Alman ticarî ve siyasî çıkarlarını temsil etmek üzere, 18 Kasım 1908'de ilk sayısı yayımlanan gazetenin Almanca-Türkçe olarak yayımlanmasından, Türkçe basımın masraflı olması sebebiyle vaz geçilmiş ve ikinci dil olarak yaygın kullanımından ötürü Fransızca tercih edilmiştir. Gazete 30. 11. 1918'e kadar yayım hayatını sürdürmüştür. Gazetenin iki haftada bir çıkartılmasına dair yapılan teklifin kabul edilmediğinin belirtilmesine rağmen, hangi aralıklarla çıkmakta olduğuna dair çalışmada açık bir kayda raslanamamaktadır. Gazetenin muhtevası, değindiği ve işlediği konular, *Tanin*, *Sabah*, *İkdam* ve *Yeni Gazete* gibi Osmanlı gazetelerindeki havadislerin takib ve değerlendirilmesi veya cevaplandırılması, günlük resmî tamimler yanında sair büyük devletlerin durumu ve siyasetleri, özellikle harbin patlaması ile çatışmalar ve cephelerdeki gelişmeler hakkında değerlendirme ve yönlendirmeler, ve çeşitli ilanlar ve reklamlar ile gazetenin göstermiş olduğu gelişme, masrafların karşılanması ve işin malî dökümü, gazete yöneticileri ve çalışanları, okuyucu kitlesi, satış miktarı ve oluşan şartlara göre satış sayısındaki dalgalanmalar gibi konular beşinci bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Altıncı bölümde, 1908-1914 arasındaki ilk faaliyet döneminde, *Osmanişer Loyd*'da yer alan haberler ele alınmaktadır. Almanya'nın bu tarihler arasındaki Osmanlı hükümetleri ile olan ilişkileri, ekonomik, askerî ve kültürel sahalardaki gelişmeler ile Almanya'daki durumun aksettirilmesi ile ilgili yazılar, bu dönemde verilen haberlerin genel konuları olarak seçilmiş ve incelenmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte değişen şartlar, Almanya için müsait olmayan bir ortamın da üstünlük kazanması neticesini vermiş idi. Bulgaristan'ın bağımsızlık ilânı, Girit'in Yunanistan ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhâkı (5-6. 11. 1908) gibi gelişmelerin Almanya'nın nüfuzunu sarsmış ve özellikle Avusturya'nın bu kararında yakın müttefiki Almanya'nın onayı olduğu görüşü siyasî mahfillerde ve basında geniş ölçüde ele alınmış ve İngiltere ve Fransa tarafından da desteklenen Alman aleyhtarı bir propagandanın malzemesi yapılmıştır. Bu gelişme, "*Şark'a doğru gelişme*" söyleminden ötürü Almanya'ya yapılan suçlamalara da kuvvet vermiştir. *İkdam*, *Hukuk-ı milliye* ve *Yeni Gazete* tarafından sürdürülen aleyhte yayımların cevaplandırılması ve özellikle Almanya'nın diğer devletlerin aksine Osmanlı Devleti'nden herhangi bir toprak çıkarı beklentisi içinde olmadığı tezinin işlenmesi ile karşılık verilmesine çalışılması, *Osmanişer Loyd*'un zorlandığı bir iş olmuştur. "*Almanya'nın 1880'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğunun yöneticilerini ve giderek tabii kaynaklarını kontrolü altına alması, bütün yakın tarihinin en önemli olaylarından biridir. Çünkü, bir büyük devletin, gûya silah ve zor kullanmadan askeri-mali ittifaklar sistemiyle iktisadi yönden az gelişmiş bir ülkeye yerleşmesi çağımızın temel olgusudur. Bu anlamda Osmanlı topraklarındaki Alman nüfuzu, XX. yüzyıldaki temel çelişkiyi iyi anlamamız için tüm yönleriyle araştırılmalıdır, çünkü Alman İmparatorluğu neo-koloniyalist sistemin bir bakıma ilk mimarıdır*", diyen bir değerli meslekdaşımız, o devirde yaşamış olsaydı, Almanya'nın herhangi bir toprak talebi olmadığı istikametindeki bu tezine en uygun cevabı vermiş olurdu. (Bkz. İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara 1981, s. 122). Bununla beraber, Dünyayı büyük ölçüde bölüşmüş sair büyük devletlerin karşısında, boş gibi görünen yerleri ele geçirme mücadelesini verme dışında, nüfuz sahaları halinde paylaşılmış bölgelere doğrudan el koyamama tıkanıklığının

Almanya'yı yukarıda sözü edilen yönetime yönelttiği, Osmanlı coğrafyasının ise Almanya için böyle bir denemenin başarı ile sürdürüldüğü en uygun bir yer olduğunun o devirde de açıkça görüldüğüne şüphe yoktur. 1913/14'de Liman von Sanders'in İstanbul ve Boğazları içine alan bölgenin en üst askerî otoritesi olarak tayini ile gelişen devletlerarası kriz, bu istikametteki politikanın bir başka göstergesi olarak, *Osmanişer Loyd*'un ele aldığı konular arasında önemli bir yer tutar. İç politikadaki gelişmeler ve özellikle 31 Mart hadisesi ve Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ile ilgili olarak *Osmanişer Loyd*'un zamana ve zemine uygun ve 31 Mart olaylarının değerlendirilmesinde görüldüğü gibi kimi zaman kaypak bir istikamet takib etmekte ve kendi çıkarlarına zarar vermeyeceği kanaatini temin ettiği anda, şeriat talepleri ile ortaya çıkan anarşinin dahi desteklenebileceğini göstermekte olması ibret vericidir. Gazetenin, Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra başlayan karalama kampanyasına iştiraki de bu anlamda zamana uygun politika geliştirme gerçekçiliğinden başka birşey değildir. Çıkar politikası takib etmekte olduklarından dolayı büyük devletleri suçlamanın da bizlere mahsus bir davranış olduğu, Alman politikasındaki bu değişiklik karşısında bazı kesim ve kalemlerin tarzide bulunmalarından anlaşılmaktadır. Bununla beraber, 1909'da, Osmanlı devleti'nin tekrar Alman taraftarı bir çizgiye geçmiş olması ve bunun nedenleri, gazetenin yorum ve haberlerinde takib edilebilmektedir. *Alman askerî misyonu*'na tekrar vazife verilmesi ise bunun açık bir göstergesi olmuştur.

1908-1914 arasındaki basın kampanyaları ve mücadeleleri ünvanlı yedinci bölüm, 1908/9 Bosna krizi sebebiyle Avusturya mallarına karşı sürdürülen boykot, Alman cephesinin güven ve kamu oyundaki olumlu görüntü kaybından istifade ile öne çıkan İngiliz nüfuzunun bertaraf edilmesi için verilen mücadele, 1911/12 İtalyan savaşı ve Afrikada'ki son Osmanlı topraklarının elden çıkması karşısında, Bosna-Hersek'e el koyan Avusturya gibi, İtalya'nın da müttefiki olmasından ötürü Almanya'ya karşı basında sürdürülen aleytar kampanya ve nihayet, 1913/14 Liman von Sanders olayı, Cihan Savaşı'nın patlamasından sonra Osmanlı Devleti'nin bir ittifaka çekilmesi için İstanbul'da sürdürülen propaganda faaliyetleri; dolayısıyla, *Osmanişer Loyd*'da bu meseleler ile ilgili olarak çıkmakta olan yazılar ve bu konulara dair yer alan haberler, Almanya'nın müttefikleri ile beraber Osmanlı Devleti'nin dağılması ve parçalanmasına giriştiği istikametindeki iç ve dış basın kaynakları tarafından sürdürülen olumsuz propagandayı karşılamaya yönelik olarak verilen mücadele örnekleriyle gösterilmektedir. Özellikle, 1912/13 Balkan Savaşı'nın ağır sonuçları ve Alman subayları ve sistemi ile eğitilmiş ve silâhları ile donatılmış Osmanlı ordusunun bu başarısızlığından Almanya'ya da hisse çıkartılmasına çalışılması ve hatta Balkanlar'daki harb meydanlarında Alman ve İngiliz-Fransız silâhlarının bir üstünlük savaşı vermiş olduklarının vurgulanması, ama özellikle bu yenilgi ile Alman askerî eğitiminin suçlanması ve sorgulanması gibi gelişmeler, *Osmanişer Loyd*'un Alman çıkarlarını koruma ve sürdürme vazifesindeki zorluk payını gözler önüne sermektedir.

Cihan Savaşı esnasındaki propaganda faaliyetlerini takib eden sekizinci bölümde, *Osmanişer Loyd*'un 1914/18 yılları arasındaki ikinci dönem faaliyet devri ele alınmaktadır. Alman Genelkurmayının, "savaşın basın ile sıkı bir işbirliği içinde sürdürülmesi gerektiği" hakkındaki sözleri, *Osmanişer Loyd*'da düşen vazifeyi açıklamaya yeterlidir. Bu anlamda basın, bizde ve sair ülkelerde de görüldüğü gibi, harb esnasında belirli bir istikamette yönlendirilmekte ve ısmarlanmaktadır. Ekim 1914'da Alman hariciyesinin dışbasının yönlendirilmesi için özel bürolar oluşturduğu ve düş-

mana yalnız silâhla değil, yanıltıcı haber ve olumsuz propagandalarına karşı basın yoluyla da konulmasının öngörüldüğü belirtilmektedir. Bu durumda basının, hariciye ve genelkurmay ile yakın bir işbirliği içinde bulunması ve bu iki kanal vasıtasıyla haber ve propaganda alanlarında yönlendirilmesi ve ısmarlanması söz konusudur. Bu konu, basının yönlendirilmesi için yapılan düzenlemeler başlığı altında etraflıyla ele alınmış ve faaliyetlerin Osmanlı ve sair İslâm ülkelerindeki (İran, Afganistan, Hindistan gibi) etkinlik boyutu örneklerle gösterilmiştir. (s. 235-250).

Savaş sırasında gazetelerin kendi cepheleri ve durumları hakkında olumlu yönde abartılmış bir haber politikası yürütürken, düşman taraf için bunun tamamen aksi bir tavır içinde olduklarını tahmin edebiliriz. *Osmanişer Loyd*'un genel habercilik faaliyeti çalışmada ayrıca sorgulanmıştır. Harb süresince Almanya'da herşeyin -müttefiklerin aksi iddialarını tekdizen- yolunda gittiği ve her malın rahatlıkla bulunduğu reklamlarla -harbin en önce ortaya çıkan olumsuzlukları muhakkakki, pazar ve sofralarda idi- ve mesele, Berlin'deki bir lokantanın yemek listesinin neşri ile kanıtlanmak istenirken, bu gibi yiyecek ve temel tüketim maddelerinin yayıma konu edilmelerinin, genel kıtlık içinde gıda ve temel tüketim maddelerini karneye bağlayan Osmanlı hükümeti tarafından sansür edilmesi, basım yoluyla olumlu görüntü verme hedefinin her zaman tutmadığını göstermesi bakımından ilginçtir. Harbin mali yükünün rahatlıkla karşılanmakta olduğuna dair haberler ve yorumlar, müttefiklerin İslâm âlemini bölmek ve halifelik kurumunu tartışmaya açmaları ile ilgili propaganda faaliyetlerine verilen cevaplar ve müttefiklerin idaresi altındaki Müslümanları ayaklanmaya çağıran yayım etkinlikleri, *Osmanişer Loyd*'un bu dönemde ele aldığı ağırlık konular olarak örneklenebilir. Harb esnasında *Osmanişer Loyd*'un Fransızca kısmının müstakil hale getirilmesi veya bunun bir Türkçe kısım ile telafi edilmesine dair tartışmalar, İstanbul'daki Alman elçiliği bünyesinde bir haber merkezinin ihdası ve propaganda faaliyetlerinin bu kanaldan düzenlenmesi ve yeni örgütlenmelere gidilmesi meseleleri, çalışmanın ele aldığı son konulardır. (250-290).

Bu başarılı çalışmanın, II. Meşrutiyet ve Cihan Harbi döneminde imparatorlukdaki basın hayatının bir kesitinin aydınlatılmasında çok önemli bir hizmet ifa ettiği ve kaynak değeri yüksek bir eser olarak öne çıkartılması ve tarihçiler tarafından da ihmal edilmemesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kemal BEYDİLLİ

ANDREAS KAPLONY, *Konstantinopel und Damaskus. Gesandtschaften und Verträge zwischen Kaisern und Kalifen 639-750. Untersuchungen zum Gewohnheits-Völkerrecht und zur interkulturellen Diplomatie.* (Kostantiniyye ve Di-maşk. İmparatorlar ve Halifeler arasında teati edilen Sefaret heyetleri ve yapılan Antlaşmalar. Teamül hukuku, devletlerarası hukuk ve kültürlerarası diplomasiye dair İncelemeler). Klaus Schwarz yay. Islamische Untersuchungen, Band. 208. Berlin 1996, 470 S.

1960 doğumlu genç bir ilim adamı olan yazar, Zürich'de genel tarih, Arap dili ve edebiyatı ve felsefe tahsili görmüş ve tanıtmaya çalışacağımız bu eserini, 1994'de doktora tezi olarak takdim etmiştir. 1986-95 arasında Zürich ve Bern üniversitelerinde asistan olarak çalışan yazar, halen Haçlı seferlerinden önceki dönemde bir İslâm şehri olarak Kudüs'ün topografik ve mimarî tarihi hakkında araştırma yapmaktadır.